

KİTAP İNCELEMESİ

BOOK REVIEW

İran'da Etnopolitik Hareketler (1922-2004)

Gülara Yenisey, İstanbul: Ötüken Neşriyat,
2008, 252 sf.

Özüm S. Uzun*

İran'da toplam 24 farklı dinsel ve dilsel grup olup, bunların içerisinde de 11 farklı etnik grup bulunmaktadır. Gülara Yenisey'in kitabı, İran'da 1922-2004 yılları arasında ortaya çıkmış olan etnopolitik hareketleri incelemektedir. Kitabın temel amacını, etnopolitik mobilizasyonu etnopolitik harekete dönüştüren nedenlerin çözümlenmesi oluşturmaktadır. (p.11) İran'da etnopolitik isyanlar Kaçar döneminden beri belirli aralıklarla görülmüştür. Ancak Rıza Şah'ın merkezileştirme politikalarıyla bu isyanların politik mobilizasyona sahip hareketlere dönüşmesinden dolayı yazar, 1922 yılını İran'daki etnopolitik hareketleri incelemek için başlangıç tarihi olarak belirlediğini açıklamıştır. (p.13) Giriş bölümünde, İran'da etnopolitik mobilizasyon açısından en aktif gözükten üç etnik grubun (Azerbaycanlılar, Kürtler ve Araplar) üç farklı döneme ait (1920-30; 1945-46 ve 1978-80) etnik ulusçuluk hareketlerinin süreçleri ve sonuçlarını karşılaştırmalı tarih yöntemi kullanılarak inceleneceği belirtilmiştir. (s. 15) Bu metodun da John Breuilly tarafından geliştirildiğinin altı çizilmiştir. (s. 33)

Kitapta giriş, genel değerlendirme ve sonuç bölümlerinden ayrı olarak yedi ana bölüm vardır. Aynı zamanda her bölümden sonra o döneme ait bir gerçek yaşam öyküsü de yer almaktadır. Yazar, Batılı akademisyen ve araştırmacıların İran'ın iç politikasını incelemeye çalıştıklarını, ancak ilgi alanlarının daha çok İran'daki rejim karşıtı hareketleri kapsadığını ifade etmektedir (s. 10). 19. yüzyıldan itibaren Rus araştırmacıların İran'ı kültürel ağırlıklı çalışmış olduğuna, Batılılar gibi özellikle İran Kürtleriyle ilgili araştırmalar yaparak diğer etnik gruplarla ilgili daha az çalışma yaptıklarına dikkat çekmektedir (s. 10). Kitapta Batılı, Rus ve yerel tarihçilerin eserlerinden faydalandığı gibi güncel yayınlar da incelenmiştir. Aynı zamanda, yerli basında yayınlanan yazılar, röportaj ve mülakatlar da kitabın önemli kaynaklarıdır.

Kitabın ilk bölümü ulusçuluk kuramları üzerine tartışmaları kapsamaktadır. Bu bölümde ulusçuluk ve etniklikle ilgili genel tanımlar, etnik milliyetçiliğin unsurları, etnik kimliğin oluşumu, etnik rekabet türleri ve etnopolitik mobilizasyon konularına dair tartışmalara yer verilmiştir. Gellner (s.19), Anthony Smith (s. 21-23), John Breuilly (s. 23-27), Michael Hechter (s. 27-29), Walker Connor (s.29), Stanley Tambiab (s. 29), Andre Lecours (s. 29-30), Jyantirinda Das Gupta (s. 30), John Packer (s.31) ve Thomas H. Eriksen (s. 31)'nin ulusçuluk tanımlamaları ve yaklaşımları kısaca anlatılmıştır. Yazar, ulusçuluk

*ODTÜ, Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Adayı.

çalışmalarının 1920'lerde başladığı, 1960'lardan sonra kapsamlı hale gelerek 1980'lerden sonra ivme kazanmasına rağmen ortak tanım ve anlatımının olmadığı altını çizmiştir.(s. 18) Ulus ve ulusçuluğun tanımı ve bu konudaki kuramsal yaklaşımlar anlatıldıktan sonra etnik grupların türlerine değinilmiştir. Etnik gruplar, baskın (*dominant*) ve baskın olmayan (*non-dominant*) gruplar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. (s. 32) Yazar, Lecours'un ve A. Smith'in etnik kimliklerle ilgili görüşlerinden faydalanarak İran'da etnik grupların kimlik gelişiminin ne düzeyde olduğunu inceleyeceğini ve P. Smith'in devletin baskın olmayan gruplara yönelik politikaları ve bu grupların söz konusu politikalara karşı tepkileriyle ilgili çalışmasını temel alarak İran'da baskın etnik grupla tâbi gruplar arasındaki etkileşimi analiz edeceğini belirtmiştir (s. 34). Bu bölümde farklı ülkelerdeki etnopolitik mobilizasyonla ilgili çalışmalara da yer verilmiştir. Örneğin, Eghosa Osaghae Nijerya örneğinden yola çıkarak gruplar arası çatışmaları 3 türe ayırmıştır. Yazar da çoğunluğun çoğunluğa, çoğunluğun azınlığa, azınlığın azınlığa karşı olduğu bu çatışmalardan hangi türün İran'a uygun olduğunu inceleyeceğini belirtmiştir (s.37). Kuramcıların etnik kimliklerin oluşumuna dair farklı görüşlerine yer verilmiş, İran'daki etnik kimliklerin verili olduğu, geçmişten günümüze eski kültürel mirasın uzantısı olarak süregeldiği sonucuna varılmıştır (s. 41). Yazar, Osaghae'nin etnomilliyetçiliğin hedefleri ile ilgili görüşlerinden yararlanarak İran'da farklı etnik grupların hedeflerinin ne düzeyde (yerel, devlet, federal) olduğu, ne tür talepler ileri sürdükleri ve ne kadar desteklendiklerinin inceleneceğini belirtmiştir (s. 43). Grove'ın, liderlerin kullandığı stratejiler ile ilgili görüşleri dikkate alınarak, İran'daki etnopolitik hareketlerin liderlerinin stratejilerinin inceleneceği belirtilmiştir (s. 48). Olzak, Wilkes ve Okamoto'nun geliştirmiş olduğu rekabet teorisinden faydalanılarak günümüzde İran'da etnopolitik mobilizasyonun hangi rekabet türünde olduğu ve muhtemel sonuçlarının ele alınacağı belirtilmiştir (s. 58). Etnik çatışmaları önceden tahmin etme modeli kullanılarak İran'da çatışma potansiyeli olup olmadığı, varsa hangi aşamada olduğunun da inceleneceği ifade edilmiştir (s. 60).

Kitabın ikinci bölümü ulus-devlet öncesinde Safevi ve Kaçar dönemlerinde Fars ulusçuluğunun gelişimi üzerinedir. Yazar İslam'ın, toprak esaslı sınırlara, etnik-dilsel ve irksal farklılıklara dayalı ulusal engelleri reddettiğini vurgulamaktadır. İslam, inananlardan oluşan (*ümme'tü'l-müminîn – ummat al-muminatnîn*) topluluğu içine alan devletin oluşumunu öngördüğünden devlet onun bir aygıtı olmuştur (s. 75). Bu nedenle devlet belli bir ulus için ulus-devlet olarak görülmemektedir. İslam'da devlet teritoryel değil, ideolojik bir kavramdır (s. 76). P.Vatikiotis ve A. Hourani gibi Batılı araştırmacılar ulusçuluğun ideoloji olarak İslam dünyası ile uyuşmadığını iddia etmektedirler. Ulusçuluk, dinin politikadan, dinin devletten ayrıştırılması gerektiğini öne sürmekte veya Müslümanların dünyevi politik sorunlarının tanzim edilmesinde İslam'ın merkezi rol

üstlenmesini kabul etmemektedir (s. 76). Batılı araştırmacıların tersine yazar, Türk dünyasının değişik bölgelerinden olan düşünürlerin 19.yy sonu – 20.yy. başlarında kaleme aldıkları eserlerde İslam ve ulusçuluk kavramlarını çok farklı açılardan incelemiş olduklarını belirtmektedir (s. 77). Bazı pan-İslamist aydınların görüşleri, Türkçü söylevler içermiştir. Ancak bu yaklaşımların hiç-biri Türklüğü, İslamcılığa bir alternatif olarak görmemiştir. Yazara göre İslam dünyasında ulusçuluğun İslam'la uyumlu ve uyumsuz olduğuna dair oluşan bu iki farklı görüşten birincisi fundamentalizme kayan bir çizgiye, diğeri ise daha milliyetçi bir akıma dönüşmüştür (s. 77). Bu bölümde Safevi ve Osmanlı döneminde din faktörünün devlet politikaları üzerindeki etkisi de incelenmiştir. Yazar, iki büyük imparatorluğun karşı karşıya geldiği Çaldıran Savaşını bir dönüm noktası olarak ele almıştır. Safevi devletinin Çaldıran Savaşı'ndaki yenilgisinden sonra Kızılbaş Türk karakterlerinden uzaklaşarak Şii Fars karakterlerine yöneldiğini iddia etmektedir. Türk aşiretlerinin gücünü dengelemek amacıyla merkezi bürokrasiye Fars kökenliler getirilmiş ve 'halk İslam'ından' (heterodoks İslam) uzaklaşılarak Şii ulema önem kazanmaya başlamıştır (s. 83). Yazar, Safeviler ve Osmanlı hükümdarlarının soyağacına sonradan yapılan resmi ilavelerle ülkelerin geleceklerinin biçimlendirildiğini savunmaktadır (s. 85). Safeviler döneminde Hz. Ali ve İmamlar yolu ile ruhanî otorite ile eski Pers monarşi geleneği birleştirilerek Safevilerin soy köküne ilave yapılmıştır (s. 83). Yazar, ünlü tarihçi Prof. Halil İnalcık'tan alıntı yaparak Osmanlıların da kendi soylarını eski Orta Asya Türk hanlarına bağlayan bir soyağacı uydurarak efsanevi Oğuz Han soyundan geldiklerini iddia etmiş olduklarının altını çizmiştir (s. 85). Dolayısıyla, Osmanlı hükümdarlarının resmi soy köklerini Oğuz Han'a bağlamış olmaları Osmanlı siyasal kültüründe Türk çizgisinin sürdürülmesinde, Safevilerin soy köklerini Musa Kazım'a ve Sasani Kısra'sına bağlaması olgusunun da İran siyasal kültüründe zamanla Fars kültürünün öne çıkmasında etkili olduğu belirtilmiştir. Bu bölümde Avrupa'da ulusçuluğun doğuşu ve ulus-devlet kavramının gelişi ile Doğu'da yaşanan dönüşüm süreci de ele alınmıştır. Orta Doğu'da ulus-devlet kavramı 1920'lerden itibaren toprak, dil, ortak ulusal kimlik ve politik sorumluluk anlayışı çerçevesinde tanımlanmaya başlamıştır. Yazar, ulusçuluk bağlamında Batı'nın genelde devletten ulusa (*state-to-nation*) doğru gelişim gösterdiği halde, Doğu Avrupa ve Asya ülkelerinde genelde ulustan devlete (*nation-to-state*) modeli çerçevesinde gelişim gösterdiğini vurgulamış, bundan dolayı ulus oluşumunun batı deneyimine dayanarak genelleştirilmesindeki sakıncaları hatırlatmıştır (s. 90). Kaçarlar döneminde İran'ın etnik yapısını ve Kaçarların politikalarını inceleyen yazar, Kaçarlar döneminde devlet sınırlarının kesinleşmesiyle birlikte etnik grupların belirli bölgelerde yoğunlaşması sonucu, ülkedeki etnik yapının da stabilize olmaya başladığını ifade etmektedir (s. 96). Kaçarlar döneminde İran '*memâlik-i mahrusa*' anlayışına dayalı federatif bir yapıya sahipti. Yazar, temel etnik grubun Türklerden oluştuğunu, devlet işleri ve askeri yönetime

aktif bir şekilde katıldıklarını, ancak Kaçarlar idaresinde ümmet anlayışı hâkim olduğundan baskın etnik grup olan Türklere hiçbir özel hak ve ayrıcalık tanınmadığını belirtmiştir (s. 97). Kaçarların özellikle son dönemlerinde yapılan reformcu hareketlerin herhangi bir etnik grubun hegemonyasını tesis etmeye yönelik olmadığı için kucaklayıcı nitelikte olduğu belirtilmiştir (s. 100). Yazar, Kaçarlar döneminde bazı kabilelerin yerlerinin değiştirildiğini, ancak bu politikaların diğer etnik grupları sindirmek, eritmek amacından uzak olup zaman zaman başkaldırları önleme, bazen de isyanları yatıştırma ve devletin güvenliğini sağlama amacına yönelik uygulandığını belirtmiştir (s. 98-99).

Kitabın üçüncü bölümünde 19. – 20. Yüzyılda gelişen Fars ulusçuluğu ve etnopolitik hareketler incelenmiştir. Yazar, Kaçar İran'ındaki ulusçuluk sürecini anlamada Yusuf Akçura'nın Osmanlı'daki ulusçuluk sürecini incelediği *Üç Tarz-ı Siyaset* eserini temel alarak İran'daki süreci 1) İslamcılık 2) İrancılık 3) Farsçılık olarak adlandırmıştır. İslamcılık evresinde bütün Müslüman ülkeleri tek bir bayrak altında birleştirerek batılı emperyalist güçlere karşı ortak mücadele ve İslam'ı gerici ve cehaletten kurtararak yeniden aydınlanma çağına girmesini hedefleyen Seyit Cemaleddin Esedabadî Afganî'nin faaliyetleri kısaca anlatılmıştır (s. 105-106). İkinci evrede Şiilikle İrancılığı bağdaştırmayı amaçlayan ideolojik tezlerin oluşturulduğu ifade edilerek Mirza Ağa Han Kirmanî'nin tezi vurgulanmıştır (s. 106). Son evre olan Farsçılık da Pehlevi dönemiyle başlamıştır. Yazara göre, İran'da Fars ulusçuluğunun gelişmesindeki en önemli faktör Şiiliktir (s. 107). Bir diğeri dış faktörlerdir. 19. – 20. yy.da İngiltere ve Rusya'nın İran üzerindeki baskı ve işgalci politikalarının ve bu politikaların sonucu olarak toprak kaybı, devletin politik ve ekonomik gücünün zayıflamasıyla yabancı işgallere tepki niteliğinde İran ulusçuluğunun ortaya çıkarak pekiştiği anlatılmaktadır (s. 108-110). Yazara göre, temel grupla diğer etnik gruplar arasında iç çatışma yaşanmadığı için tepkisel Türk ulusçuluğu ortaya çıkmamış, dıştan gelen tehlikelere karşı savunma nitelikli İran ulusçuluğu doğmuştur (s. 105). Rıza Pehlevi'nin iktidara gelmesiyle sert merkezileştirme politikaları uygulanmış, bunun sonucunda da İran'daki etnik gruplar Kaçarlar dönemindeki yarı bağımsız yapılarını kaybetmişlerdir. Bu süreçte etnik ayrımcılık uygulamaları da yaşanmıştır (s. 111). Rıza Şah, İran'ı 'tek ülke, tek ulus, tek dil' politikaları ile Farslaştırmaya çalışmıştır. Örneğin, Azerbaycan'da, Kürt bölgelerinde, Türkmen Sahra'da yerel dillerdeki okullar kapatılmış, bu dillerde yazılmış kitaplar yok edilmiş, yerel kıyafetlerin giyilmesi yasaklanmıştır. Yazarın daha önce ulusçuluğu tetikleyen bir faktör olarak ele aldığı İran'a yabancı müdahalenin Birinci Dünya Savaşı boyunca da devam ettiği, bunun merkezi yönetime karşı duyulan hoşnutsuzluğu açık mücadeleye çevirdiği ifade edilmiştir (s. 112). İran'da demokratik hareketlerin motoru konumunda olan Azerbaycan eyaletinde 1905-1911 yılları arasında monarşi ve emperyalizme karşı hareketlerin, 1918-1920 yıllarında Şeyh Muhammed Hiyabani'nin 'Aza-

distan' devletine dönüşmüş olmasına rağmen, o dönemde Azerbaycan'da etnik ulusçuluğa dayalı mobilizasyonun gelişmemiş olduğu vurgulanmıştır (s. 115). İranlı Kürtler arasında da etnik konsolidasyonun güçlendiği, fakat 1940'lara kadar devam eden bu sürecin etnopolitik mobilizasyonun önemli öğeleri olan aydınlar, örgütler, ideoloji ve hareketlerden yoksun olduğu vurgulanmıştır (s. 116). 1920'lerde hükümete karşı Kürt aşiretleri 'bağımsız Kürdistan' söylemini kullanarak ayaklanmış olsalar da bu hareketler, bağımsızlık uğrunda yapılan Kürt hareketi olarak değil, aşiretlerin yerel güçlerini ve kişisel çıkarlarını koruma amaçlı hareketler olarak değerlendirilmiştir. Türkmenler de merkezileştirme politikalarına tepki göstermişlerdir. Türkmen Sahra'daki Türkmenlerin etnik konsolidasyon sergiledikleri, ancak etnik ulusçuluğun gelişimi için gerekli olan milliyetçi aydınlar katmanından, siyasi örgüt ve hareketlerden yoksun oldukları ifade edilmiştir (s. 117). Kuzistan'daki Arapların da 1920'li yıllarda etnik konsolidasyon sergiledikleri görülmektedir (s. 117-118). Araplar arasındaki hareketlerin de siyasi örgütler tarafından değil de yerel feodaller ve şeyhler tarafından yönlendirildiği tespit edilmiştir. Yazar Kürtleri ve Arapları, T. Gurr'un tabiriyle 'toplumsal ihtilafçılar' kategorisinde ele almıştır (s. 124). Her üç grubun ortak özelliği ise Pehlevi döneminin merkezileştirme politikalarından hoşnutsuz olmaları ve bölgesel eğilimlerinin güçlenmiş olmasıdır.

Kitabın dördüncü bölümü İkinci Dünya Savaşı sırasında İran'daki etnopolitik hareketleri incelemekte, iç ve dış faktörlerden bahsetmektedir. İç faktörler çerçevesinde, Rıza Pehlevi'nin merkezileştirme politikaları sonucunda meydana gelen sosyal, ekonomik ve politik değişikliklere yer verilmiştir. Örneğin, iç pazar oluşmuş, ülkenin ekonomik gücü kuzey eyaletlerinden merkeze kaymış, göçebe kabilelerin büyük kısmı yerleşik hayata geçmiş, etnik nüfusa dayalı eski sistemin yerine teritoryel bölünme sistemi getirilerek ülke 10 eyalete bölünmüş, feodal hanların gücü zayıflatılarak yerel yönetim devlet memurları aracılığıyla merkeze bağlanmıştır (s. 128). Ancak 1930'lu yıllara gelindiğinde Rıza Şah'ın otoritesi iyice zayıflamıştır. Rıza Şah'ın 16 yıllık askeri diktatörlük rejiminin sona ermesiyle siyasi partiler, örgütler, çeşitli yayınlar ortaya çıkmıştır. Dış faktörler çerçevesinde yazar, İran'ın Birinci Dünya Savaşında olduğu gibi tekrar dış güçlerin politik ve askeri müdahalelerine maruz kaldığına işaret etmektedir (s. 128). Söz konusu dönemde etnik grupların tamamında etnopolitik mobilizasyonun oluşmadığına dikkat çekilmektedir. 1940'lı yıllarda en etkin etnomilliyetçi hareketlerin kuzeydeki Azerbaycan eyaletinde Azerbaycan Özerk Cumhuriyeti'nin ve kuzey-batıdaki Kürdistan eyaletinde Mahabat Kürt Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla gerçekleştiği vurgulanmıştır (s. 129). 1920'li yıllarda politik kurum, aktörler ve ideolojiden yoksun olan Kürt hareketlerinin 1930'lu yıllarda etnomilliyetçi özellik kazanmaya başladığı ifade edilmiştir (s. 130). Rıza Şah'ın iktidardan düşmesinin ardından diğer bölgelerde olduğu gibi Kürt eyaletinde de birçok kabile reisi sürgün ve hapislerden dönerek ken-

di bölgelerinde yerel yönetimi ele geçirmeye başlamışlardır. Aynı dönemde merkezi otoritenin zayıflamış olması, Sovyet ordusunun bölgeye girmesiyle sonuçlanmıştır. Yazar, İngilizlerden farklı olarak Sovyetlerin kabilelerle fazla ilgilenmediklerini, ancak İran'ın kuzey bölgelerinin stratejik öneminden dolayı, Kürt kabilelerinin özerklik taleplerini desteklemiş olduklarını vurgulamıştır (s. 132). Aynı zamanda orta sınıf şehirli aydınlar katmanı ortaya çıkmış, önce Komala J. K. Partisi, daha sonra İran Kürdistan Demokrat Partisi kurulmuştur. 1946 senesinde Mahabat Kürt Cumhuriyetinin kurulması, Kürt etnik bilincinin yükselmesi açısından dönüm noktası olarak ele alınmıştır. 1941-46 yılları Azerbaycan'da merkezi hükümete karşı güçlü, politik bakımdan iyi düzeyde mobilize olmuş etnopolitik hareketin gözlemlendiği bir dönemdir. Bu dönemde Arapların etnopolitik olarak henüz mobilize olmadıkları ifade edilmiştir. Yazar, Arapları bu dönemde toplumsal ihtilafçılar kategorisinde değerlendirmektedir.

Kitabın beşinci bölümünde İslam Devrimi öncesinde etnopolitik mobilizasyonu besleyen temel faktörler incelenmiş, etnik azınlıklarla 1963 senesinde Rıza Şah Pehlevi'nin başlattığı Ak Devrim'in etkileşimi konu edilmiştir. Yazar, 1978-80 etnopolitik hareketlerinin ortaya çıkışına zemin hazırlayan koşulların anlaşılması için 1960-70'li yıllarda meydana gelen olayların incelenmesi gerektiğini savunmaktadır. Ak Devrim'le toprak reformu gerçekleşmiş, böylece toprak ağalarının gücü kırılmış ve güçlü aşiret reisleri Tahran'da zorunlu ikamet ettirilmişlerdir. Ekonomik reformlarla da ekonomik güç merkezde toplanmaya başlanmıştır. Bu da merkezle çevre arasındaki ekonomik rekabeti kızıştırmıştır. Merkezle çevre arasındaki rekabet kültürel alanda da baş göstermiştir. Yazar, 1960'lı yıllardan itibaren çevre eyaletlerinde etnopolitik mobilizasyon belirtileri görüldüğünü, gizli faaliyet gösteren parti ve örgütlerin ortaya çıktığını savunmaktadır (s. 152). Söz konusu dönemde etnopolitik hareketlerin örgütsel mobilizasyon düzeyinin yüksek olduğunu ifade etmiş, dini liderlerin politik aktörler arasında aktif yer almaya başladığının altını çizmiştir (s. 158).

Kitabın altıncı bölümünde İslam Devrimi sırasında etnopolitik hareketler ve merkezi hükümetin politikaları incelenmiştir. Şah rejiminin çökmesiyle hızlanan etnopolitik hareketlerin temel hedefinin, ekonomik olarak merkezden bağımsız, kendi dil ve kültürlerini serbestçe kullanmaya yönelik özerklik talepleri ile ilgili olduğu ifade edilmiştir. İlk başkaldırı haberinin Kürt bölgelerinden Mahabat'tan geldiği vurgulanmıştır. Şah'ın baskıcı rejiminden kaçarak faaliyetlerini yurt dışında sürdüren İran Kürdistan Demokratik Partisi başkanı Abdurrahman Kasemli ve diğer sürgündeki Kürt liderlerin ülkeye dönüşünün, Kürt hareketine canlılık getirdiği belirtilmiştir. Ancak Kürt hareketi içinde rejimle ilişkiler açısından farklı görüşler ortaya çıktığı belirtilmiştir (s. 162). Ayrıca, Kürt etnopolitik hareketinde dinsel boyutun da ön plana çıktığı vurgulanmıştır.

Yeni devlette Şii ulemanın yönetimi ele geçirmesiyle çevredeki Sünni ulemanın merkezle dini karakterli politik rekabete girdiği ve bunun sonucunda da yerel bazlı özerklik yanlısı hareketleri destekledikleri ifade edilmiştir (s. 162). Azerbaycan'daki etnopolitik hareket incelendiğinde küçük ve orta çaplı burjuvazinin, ayrıca entelijensiyanın merkezle ekonomik ve kültürel rekabet içinde olduğu ve bunun doğurduğu politik rekabet sonucu yerel çapta özerklik hareketinin ortaya çıktığı belirtilmiştir. Söz konusu dönemde Türkmen Sahra'daki Türkmen hareketinde özerklik talebinin yanı sıra bazı örgütlerin de varlığından söz edilmiş, fakat bu hareketin belirgin strateji ve liderlerden yoksun olduğu gibi, sosyal adalet ve sınıf mücadelesi konularına daha çok odaklanmış olduğu vurgulanmıştır (s. 165). Beluç etnopolitik hareketi incelendiğinde ise 'Büyük Beluçistan' sloganlarının yanı sıra İran içinde özerklik talebinin sıkça dile getirildiği ifade edilmiş, ancak etnik kimliklerinin politize olamadığı vurgulanmıştır (s. 166). Kuzistan Araplarının Şah rejimine karşı mücadelede aktif rol alarak İslam devriminin zafer kazanmasına katkıda buldukları belirtilmiştir. Ancak bir süre sonra Araplarla Devrim Muhafızları karşı karşıya gelerek aralarındaki gerilimin silahlı çatışmaya dönüştüğü ifade edilmiştir. 1980 yılında başlayan Irak savaşının, Humeyni rejiminin Araplara daha itinalı davranmasına sebep olduğu vurgulanarak, Arap dilinin kullanılma alanlarının genişletilmesi ve Arapların yerel yönetimde daha fazla yer almasına izin verilmesi sonucunda yerel seçkinlerin merkezi hükümetle olan ihtilafının azaldığı söylenmiştir (s. 167). Kaşkayların da güney kabileleri konfederasyonu kurma ve özerklik talepleri olsa da etnik kimliklerinin politize olmadığı görülmektedir (s. 168). Humeyni rejiminin etnik hareketlere yönelik politikaları incelendiğinde Devrimden hemen sonra zayıf konumda olan merkezi hükümetin, etnopolitik talepleri dinleme ve sorunlara çözüm bulmaya çalışıyor görüntüsü vermeğe çalıştığı vurgulanmıştır. Ancak diğer taraftan merkezi hükümet etnopolitik hareketlerin liderlerine ve bu hareketleri destekleyen din adamlarına 'kafir', 'din düşmanı', 'emperyalistlerin ajanı' damgası vurarak onlara karşı 'cihat' ilan etmiştir (s. 169-170). Yazar, İran-İrak savaşının merkezle çevre arasındaki bu zıtlışmanın, devletin güvenliğini ve ülkedeki dengeleri tehdit edici boyutlara ulaşmasını engellediğini savunmaktadır (s. 170). 1978-80 etnopolitik hareketleri sırasında üç etnik grubun – Kürtler, Azerbaycanlılar ve Araplar - daha fazla mobilizasyon sergilediği, etnik kimliklerinin ileri düzeyde politize olduğu savunulmaktadır. Ancak Azerbaycanlı seçkinlerin merkeze karşı farklı tutum sergilemeleri, belirgin ideoloji ve liderlerin eksikliği olgusu, etnopolitik hareketin başarısız olmasına neden olmuştur. Kürtler arasında da farklı ideolojilerin varlığı, Şii ve Sünni Kürtlerin rejime karşı farklı tavır izlemesi Kürt etnopolitik hareketlerinin başarısızlığında etkili olmuştur. Arapların ise bu dönemde lider ve örgüt bakımından güçlü olmaları, rejime karşı net tavır sergilemeleri ve İran-İrak savaşı gibi dış faktörlerden de yararlanarak bazı kazanımlar elde etmiş oldukları görülmektedir. Bu dönemde Türkmen ve Beluç hareketleri görülmüş olsa da

Türkmenlerde mücadelenin etnik sorunlardan ziyade sınıfsal mücadele üzerinde odaklanmış olduğu, Beluçlarda ise dini kimliğin daha önde olmasından dolayı etnik kimliğin henüz tam politize olamaması nedeniyle etnopolitik hareketlerden bahsetmenin zor olduğu belirtilmiştir.

Kitabın yedinci bölümünde İran İslam Cumhuriyeti döneminde etnopolitik hareketler ve rejimin etnik sorunlara bakışı incelenmiştir. Bu dönemde İran'da etnik gruplar belirli bölgelerde yoğunlaşmışlardır. Etnik grupları birbirinden ayıran en önemli kriter dil'dir (s. 180). İkinci derecede din-inanç, hayat tarzı (yerleşik, aşiret, göçebe), ırksal yapı ve coğrafi bölge gelmektedir (s. 180). Yazar, tartışmalı konulardan birinin de etnik grupların gerçek nüfus sayıları ile ilgili olduğunu belirtmektedir. Merkezi hükümet, etnik gruplar için 'kavim' kelimesini kullanmakta, bu da etnik grup temsilcilerinin eleştirisiyle karşılaşmaktadır (s. 183). Etnik grup mensubu aydınların eski çağlara ait gelişmiş toplulukları ifade ettiğini iddia ettikleri 'kavim' tanımlamasını reddederek, kendilerinin 'halk' olarak tanımlanmasını istedikleri vurgulanmıştır. Merkezin etnik gruplara bakış açısını yansıtan bir diğer husus da baskın grubun diğer etnik grupların tarihi geçişini, kültürel özelliklerini yok saymaya, görmezden gelmeye veya etnik kimliklerin tüm öğelerinin Fars kültür ve tarihinden türeyip ufak değişimlere uğramış uzantılarının yansıması olduğuna yönelik söylemleridir (s. 183).

Yazar, İran'daki etnik grupları etnik topluluk olarak tanımlamıştır (s. 185). Kürtleri, Azerbaycanlıları ve Arapları en fazla mobilize ve politize olmuş olan üç grup olarak diğerlerinden ayırmıştır. Devletin, baskın olmayan gruplara uyguladığı üç tür politikadan (asimilasyon, izolasyon ve entegrasyon) yaygın olarak 'etnik grupları eritme' politikalarını tercih ettiği sonucuna varılmıştır (s. 185). Tâbi etnik grupların devletin uyguladığı politikalara tepkilerinden (kabul ediş, pasiflik, gizli direniş ve açık çatışma) 'gizli direniş eylemi' tercih ettikleri ifade edilmiştir (s. 185). Çatışma düzeyi ve türleri ele alındığında İran'da esas çatışmanın merkezle etnik gruplar arasında yaşandığı ve çatışma türünün de merkezle Azerbaycanlılar arasında 'çoğunlukla çoğunluk', Kürtler ve Araplarla merkez arasında ise 'çoğunlukla azınlık' olduğu belirtilmiştir (s. 185). Yazar, 24 Mayıs 2004 tarihinde Londra'da 'İran'da demokrasinin yerleşmesi ve ülkenin gelece yönelik politikalarının belirlenmesinde etnik grupların rolü' konulu seminerden alıntılar yapmış, bugünkü mevcut rejime gelecekte alternatif oluşturması muhtemel muhalif gücün, bugünkü rejimden farklı olarak Fars ulusunun üstünlüğüne dayalı şoven bir söyleme sahip olduğu sonucuna varmıştır (s. 190). Son yıllarda Azerbaycanlıların merkezle olan rekabetleri özellikle kültürel alanda daha fazla hissedilmektedir. Azerbaycanlılar üzerinde dış faktörlerin etkisi de giderek artmıştır. Kuzey sınırındaki bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin kurulması, İran'daki Azerbaycanlılar arasında etnik bilin-

ci pekiştirerek, etnopolitik mobilizasyonu hızlandırmıştır (s. 192-193). Yazar, önümüzdeki yıllarda muhtemel rejim değişikliği halinde, Azerbaycanlı seçkinlerin merkezi hükümetle özdeşleşmiş olması durumunun değişeceğini, şoven Fars söylemine sahip yeni rejim tarafından dışlanacağını olası görmektedir (s. 195). Kürtlerin aktif mücadeleleri, rejimin silahlı bastırma eylemi ve İran-Irak savaşının başlaması ile yavaşlamıştır. İKDP ve Komala gibi örgütler liderleri ve aktif üyelerinin yurt dışına gitmesiyle iyice zayıflamıştır. Yazar, son yıllarda İran'daki Kürt etnopolitik hareketin açık çatışma alanından çıkarak gizli direniş safhasında seyrettiğini savunmaktadır (s. 201). Aynı zamanda Kürt gruplarının İran dışındaki diğer Kürt gruplarla da işbirliği girişimlerinin arttığını altını çizmektedir (s. 201). Kuzistan bölgesi Basra Körfezi'nin diğer Arap ülkelerine coğrafi yakınlığı nedeniyle İran için hep sorunlu bölge olarak algılanmıştır. Eyaletteki Arap nüfusunun yoğunluğu ve zengin petrol kaynakları bölgenin stratejik önemini daha da arttırmaktadır. Yazar, Araplar arasında İstiklalcilerin, Kuzistan Araplarının başka Araplarla birleşmesi taraftarı olanların ve özerklik yanlılarının olduğundan bahsetmektedir (s. 204). Günümüzde etnopolitik mobilizasyonunu sürdüren Araplar, merkeze karşı siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda rekabet içindedirler. Son yıllarda dikkat çeken bir diğer hususun da Kuzistan entelijensiyasının etnik konulara hassasiyeti ve toplumsal sorunlara aktif yaklaşımı olduğu ifade edilmiştir (s. 208).

Kitapta etnomilliyetçilik araştırmacılarının çok-kültürlülük konusunda önerileri ve federalizm konusunun İran bağlamında değerlendirmesi de yapılmıştır. Yazar, 1925 yılından beri Fars kimliği temelli tek uluslu, tek kültürlü anlayış üzerine inşa edilmiş olan politikaların, ülkedeki çok-kültürlülüğü yok sayarak farklılıkları ortadan kaldırmayı hedeflediğini savunmaktadır (s. 213). Yazara göre 11 farklı etnik gruptan oluşan İran'ın çok etnili yapısına uygun federalleşme eğilimli çözüm arayışlarına yönelerek 'farklılıkları yönetme' yöntemlerinin kullanılması daha akılcı gözükmektedir. Çünkü tarihsel olarak federalizmin bağımsızlığı teşvik etmediği, tam tersine kuvvetlerin dikey-fonksiyonel ve yatay-teritoryal ayırımına dayanarak çok-uluslu devletler sorununa çözüm getirdiği düşünülmektedir. (s. 214 - 215)

Yedi bölümden sonra genel bir değerlendirme yapılmıştır. Merkez, etnik grupların haklarıyla ilgili talepler konusunda hoşgörü ve anlayıştan uzak bir tavır sergilemekte, bu tür talepleri 'bölücülük, ayrılıkçılık' olarak görmektedir (s.224). Son yıllarda etnopolitik mobilizasyon açısından aktif olan tüm etnik gruplar, dış faktörlerin etkisi altındadır. Azerbaycanlılar arasında kuzeyden gelen yeni ideolojik akımların etkisi, Türkiye ve Irak'taki gelişmelerin İran'daki Kürtlerin mobilize olmasına katkıları ve Kuzistan'daki Araplar arasında Basra Körfezindeki Arap ülkelerinin, bölgedeki milliyetçi örgütleri mali açıdan destekleme yönündeki girişimlerinin etkisi giderek artmaktadır (s. 224). Etnopoli-

tik mobilizasyon açısından aktif etnik gruplar arasında Kürtlerin dışlayıcı kimlik stratejilerine doğru kaydığı, Azerbaycanlılar ve Araplar arasında ise bölgecilik eğilimlerinin arttığı düşünülmektedir (s. 225). Yazara göre, İran'da merkezi rejimle etnik gruplar arasındaki ilişkiler rejimin politikalarına bağlıdır. Rejim, baskıcı politikalarını sürdürürse etnik milliyetçiliğin tırmanışa geçmesi beklenmektedir. Etnik hakların tanınması durumunda ise gerilimin azalarak sivil girişimlerin yoğunlaşması olasıdır (s. 226).

Kitabın sonuç bölümünde günümüzde İran'daki etnik grupların, haklarını talep etme konusunda, şiddet yanlısı stratejilerden kaçınarak barışçıl yöntemlere başvurmaya eğilimli olduklarının altı çizilmiştir (s. 229). Ancak son yıllarda İran rejiminin eyaletler sisteminde değişiklikler yaparak mevcut eyaletleri ikiye, üçe bölerek ve farklı etnik gruplara ait toprak parçalarını birleştirerek karışık etnik yapıya sahip yeni eyaletler oluşturma politikaları, gelecekte bu gruplar arasında çevre alanı rekabetini (ecological competition) kızıştırma ihtimalinden dolayı tehlikeli görünmektedir (s. 231).

Sonuç olarak, Soğuk Savaş sonrası dönemde farklı tehdit algılarının ortaya çıkmasıyla olası çatışma tehlikesi, süper güçler arası alandan bölgesel, hatta yerel çatışma alanlarına kaymıştır. Bu bağlamda Gülara Yenisey'in bu kitabı, İran'daki iç dinamikleri etnik dengeler açısından anlamamıza katkı sağlamaktadır. Böylece İran'ın çoketnikli yapısının politik kararlar üzerindeki olası etkilerine de ışık tutmaktadır. İran çalışmalarıyla ilgilenen okuyucular ve özellikle İran'daki etnik hareketleri merak edenler için kaynak kitaplardan bir tanesidir.
